

RĒZEKNES AUGSTSKOLA

Via Latgalica

Humanitāro zinātņu žurnāls

Journal of Humanities

LATGALISTIKYS KONGRESU MATERIALI

PROCEEDINGS OF THE CONGRESS ON LATGALISTICS

I

SANKTPĪTERBURGYS VAĻSTS UNIVERSITATE
LATVEJIS UNIVERSITATE
RĒZEKNIS AUGSTŠKOLA

ONTONA SKRYNDYS LATGALĪŠU GRAMATIKAI 100

1. storptautyskuo latgalistikys konference

Sanktpīterburga,
2008. goda 19.–20. septembris

2009

Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā

Strīdiem par to, kā atšķirt divas patstāvīgas valodas no vienas valodas diviem dialektiem, ir tik gara vēsture, ka daudziem šis jautājums sāka šķist neatrisināms vai attiecināms nevis uz valodnieku, bet uz politiķu kompetenci. Tomēr izejas datus tā risināšanai dod valodniecība. Ceļā no dialekta uz valodu ir nepārtraukta paveidu virkne, tāpēc nevar gaidīt viennozīmīgas atbildes („valoda“ vai „dialekts“), bet vajag izstrādāt metodes, kas ļauj salīdzināt tādus paveidus, noteikt katra vietu citu vidū, „attēlot koordināšu sistēmā“. Objektīvi salīdzināt radniecīgu valodu atšķirības, tāpat arī veidot valodu klasifikāciju pēc to līdzības pakāpes, ļauj leksikostatistikiskās glotohronoloģijas metode¹.

Atbilstoši atsevišķiem nosaukuma komponentiem šķirami divi metodes aspekti: leksikostatistika nodarbojas ar radniecīgo valodu tuvības pakāpes noskaidrošanu, balstoties uz kopīgas leksikas aprēķiniem, un glotohronoloģija, izmantojot leksikostatistikas datus, spriež par pirmvalodas sašķelšanās laiku². Metodes attīstība saistīta ar abu aspektu jautājumiem: leksikostatistika pilnveido analizējamo leksisko vienību atlasē kritērijus, glotohronoloģija pētī leksikas maiņas ātrumu un šī procesa matemātiskās modelēšanas iespējas.

Leksikostatistikā glotohronoloģija tapusi 20. gs. vidū, pateicoties amerikāņu valodniekam Morisam Svodešam (Swadesh 1952; 1955 = Сводеш 1960a; 1960b). Analizējot valodas ar ilgu rakstu tradīciju, Svodešs nāca pie secinājuma, ka jebkuras valodas leksikas centrālā daļa, kas apzīmē pamatjēdzienus, kuri ir svarīgi ikdienā, bet nav saistīti ar cilvēces kultūras attīstību, mainās aptuveni ar vienu un to pašu ātrumu. M. Svodešs sastādījis šādas pamatleksikas sarakstus: sākumā tika izmantots 200 vārdu

---

¹ Šī metode balstās klasiskajā valodu ciltskoka koncepcijā, tāpat pieņem, ka katram radniecīgu valodu pārim kādreiz bijusi kopīga pirmvaloda vai vismaz to elementi ir cēlušies no kopīga pirmavota. Lai izvairītos no vienkāršota priekšstata par valodu attīstību, turpmāk jēdziens „pirmvaloda“ tiek saprasts kā noteiktā laikā rekonstruējams kopīgo elementu daudzums, nevis kā reāli pastāvējusi valoda.

² Ir mēģinājumi matemātiski izteikt valodu radniecības vai tuvības pakāpi, balstoties nevis uz leksikas, bet uz gramatikas un fonētikas pazīmēm (sk. Поляков, Соловьёв 2006).

saraksts (Swadesh 1952: 456–457 = Сводеш 1960a: 35–37), bet vēlāk, piemērojot stingrākus atlasē kritērijus, tika izveidots 100 vārdu saraksts (Swadesh 1955: 133–137 = Сводеш 1960b: 60, 78–87 (100 vārdu saraksta elementi apzīmēti ar zvaigznīti)). Pēc Svodeša aprēķiniem, no 200 vārdu saraksta tūkstoš gadu laikā saglabājusies ap 81 % vārdu, bet no 100 vārdu saraksta — ap 86 %.

20. gs. beigās klasisko M. Svodeša glotohronoloģiju, kas sagaidīja arī nopietnu kritiku, būtiski papildināja un attīstīja ievērojams krievu komparatīvisks Sergejs Starostins (Старостин 1989 = 2007a; 2007b, 2007c). S. Starostins piedāvāja precīzāku leksikas maiņas ātruma aprakstu, pievēršot uzmanību tam, ka vārdiem ir dažāda dzīvotspējas pakāpe. No vienas puses, tā ir atšķirīga dažādiem pamatleksikas elementiem, no otras puses, tā ir atkarīga no konkrētā vārda dzīves garuma konkrētajā valodā (jo ilgāk dzīvo vārds, jo lielāka ir varbūtība, ka tas tiks nomainīts).

Cenzdamies izvairīties no klasiskās glotohronoloģijas subjektivitātes (vārdu atlase) un grūti prognozējamiem faktoriem (vārda individuālā dzīvotspēja), Starostins (1989: 18–39 = 2007: 429–447) izstrādāja „saknes glotohronoloģijas metodi“ (sauktu arī par etimostatistiku), kurā tiek analizēti nevis vārdi no īpašiem sarakstiem, bet 100 (dažādas) mantotas saknes morfēmas, ko atlasa pēc kārtas no patvaļīgi izvēlēta teksta, jo saknes morfēmas biežums valodā, pateicoties atvasinājumu dažādībai, nav atkarīgs no teksta stila vai satura (to pierādīja arī empīriskie pētījumi). Kā vienu no saknes glotohronoloģijas metodes priekšrocībām S. Starostins min arī praktiski neierobežotu materiāla apjomu, jo saknes var tikt atlasītas no jebkura teksta, tātad aprēķinus var balstīt uz vairākām izlasēm. Saknes dzīvo ilgāk nekā atsevišķi vārdi (tūkstoš gadu laikā saglabājas ap 96,5 % (Старостин 1989: 29 = 2007a: 445)), tāpēc saknes glotohronoloģija īpaši noderīga ļoti sen izšķīrušos valodu pētījumiem, vispirmām kārtām, valodu saimju šķiršanas datēšanai tā saucamajā makrokomparatīvistikā (Бурлак, Старостин 2005: 149).

Baltu valodas ar klasiskās glotohronoloģijas metodi pētījuši V. Urbutis (1962), A. Girdenis un V. Mažulis (1994), P. Novotna un V. Blažeks (2007), taču latgaliešu literārās valodas materiāls līdz šim nav ticis analizēts. Ar saknes glotohronoloģijas metodi baltu valodas speciāli, laikam, netika pētītas (izņemot aprēķinus, kuros saknes, atlasītas no dažādu valodu tekstiem, tika salīdzinātas ar lietuviešu valodas datiem (Старостин 1989: 19–29 = 2007a: 431–444)).

Šis raksts sniedz preliminārus abu leksikostatistikas variantu³ pielietojuma rezultātus latgaliešu literārajai valodai.

Leksikostatistisko glotohronoloģiju parasti izmanto, aprēķinot tādu pirmvalodas šķelšanās laiku, kas attiecas uz tālo pagātņi, resp., sastatot ievērojami attālinājušās viena no otras valodas vai valodu saimes. Starp latgaliešu un pārējo latviešu valodas izloksnēm nav stingras robežas, tāpēc leksikostatistikā analīze šajā gadījumā jāierobežo ar literāriem valodas variantiem. Diemžēl konkrētas leksēmas vai saknes piederība latgaliešu literārajai valodai (nevis vienkāršrunai vai izlokšņu leksikai), trūkstot normatīvai vārdnīcai, ir reizēm grūti nosakāma.

Klasiskā M. Svodeša glotohronoloģija

Analīzei izmantots V. Urbutis publicētais simt vārdu saraksta variants (Urbutis 1962: 383–385). Adaptēdams M. Svodeša sarakstu lietuviešu un latviešu valodai V. Urbutis nomainīja divus elementus: tā kā abas baltu valodas nešķir leksēmas ‘what’ un ‘who’, pēdējās vietā ieviests elements ‘where’ un, tā kā latviešu valodā nešķir leksēmas ‘sleep’ un ‘lie’, pēdējās vietā ieviests elements ‘flow’.

Klasiskās glotohronoloģijas pētījumos, īpaši sastatot tuvas valodas, uzmanība jāpievērš vārdu atbilstmju vērtēšanai: bieži vien radniecīgas leksēmas saglabājušās abās valodās, bet atšķiras nozīmes nianšu, izplatības vai lietojuma ziņā. Šādos gadījumos izvēlas neitrālākus, vairāk ierastus, plašāk pazīstamus ekvivalentus (sal. Swadesh 1955: 122 = Сводеш 1960b: 55–56; Urbutis 1962: 385; Старостин 1989: 17–18 = 2007a: 429).

Sniegsim lietuviešu un latviešu atbilstmju sarakstu, papildinātu ar latgaliešu materiālu:

	lietuviešu	latviešu	latgaliešu		lietuviešu	latviešu	latgaliešu
1	<i>visi</i>	<i>visi</i>	<i>vysi</i>	12	<i>degti</i>	<i>degt</i>	<i>degt</i>
2	<i>pelenai</i>	<i>pelni</i>	<i>palni</i>	13	<i>nagas</i>	<i>nags</i>	<i>nogs</i>
3	<i>žievė</i>	<i>miza</i>	<i>myza</i>	14	<i>debesis</i>	<i>mākonis</i>	<i>muokūņs</i>
4	<i>pilvas</i>	<i>vēders</i>	<i>vādars</i>	15	<i>šaltas</i>	auksts	solts
5	<i>didelis</i>	<i>liels</i>	<i>lels</i>	16	<i>ateiti</i>	nākt	afīt
6	<i>paukštis</i>	<i>putns</i>	<i>putnys</i>	17	<i>mirti</i>	<i>mirt</i>	<i>miert</i>
7	<i>kąsti</i>	<i>kost</i>	<i>kūst</i>	18	<i>šuo</i>	<i>suns</i>	<i>suņs</i>
8	<i>juodas</i>	<i>melns</i>	<i>malns</i>	19	<i>gerti</i>	<i>dzert</i>	<i>dzert</i>
9	<i>kraujas</i>	<i>asins</i>	<i>asnis</i>	20	<i>sausas</i>	<i>sauss</i>	<i>sauss</i>
10	<i>kaulas</i>	<i>kauls</i>	<i>kauls</i>	21	<i>ausis</i>	<i>auss</i>	<i>auss</i>
11	<i>krūtinė</i>	<i>krūts</i>	<i>kryuts</i>	22	<i>žemė</i>	<i>zeme</i>	<i>zeme</i>

³ Zināmus secinājumus par valodu tuvību varētu izdarīt, arī balstoties uz paralēlo tekstu leksikas sastatīšanu.

	lietuviešu	latviešu	latgaliešu		lietuviešu	latviešu	latgaliešu
23	<i>valgyti</i>	<i>ēst</i>	<i>ēst</i>	62	<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>na</i>
24	<i>kiaušinis</i>	<i>ola</i>	<i>ūla</i>	63	<i>vienas</i>	<i>viens</i>	<i>vīns</i>
25	<i>akis</i>	<i>acs</i>	<i>acs</i>	64	<i>žmogus</i>	<i>cilvēks</i>	<i>cyļvāks</i>
26	<i>taukai</i>	<i>tauki</i>	<i>tauki</i>	65	<i>lietus</i>	<i>lietus</i>	<i>leits</i>
27	<i>plunksna</i>	<i>spalva</i>	<i>spolva</i>	66	<i>raudonas</i>	<i>sarkans</i>	<i>sorkons</i>
28	<i>ugnis</i>	<i>uguns</i>	<i>guņš</i>	67	<i>kelias</i>	<i>ceļš</i>	<i>ceļš / ceļš</i>
29	<i>žuvis</i>	<i>zivs</i>	<i>zivs</i>	68	<i>šaknis</i>	<i>sakne</i>	<i>sakne</i>
30	<i>tekėti</i>	<i>tecēt</i>	<i>tecēt</i>	69	<i>apskritas</i>	<i>apaļš</i>	<i>opols</i>
31	<i>skristi</i>	<i>lidot</i>	<i>liduot</i>	70	<i>smēlis</i>	<i>smilts</i>	<i>smilts</i>
32	<i>pēda</i>	<i>pēda</i>	<i>pāds</i>	71	<i>sakyti</i>	<i>sacīt</i>	<i>saceit</i>
33	<i>pilnas</i>	<i>piļns</i>	<i>pylns</i>	72	<i>matyti</i>	<i>redzēt</i>	<i>redzēt</i>
34	<i>duoti</i>	<i>dot</i>	<i>dūt</i>	73	<i>sēkla</i>	<i>sēkla</i>	<i>sākla</i>
35	<i>geras</i>	<i>labs</i>	<i>lobs</i>	74	<i>sėdėti</i>	<i>sėdēt</i>	<i>sėdēt</i>
36	<i>žalias</i>	<i>zaļš</i>	<i>zaļš / zaļš</i>	75	<i>oda</i>	<i>āda</i>	<i>uoda</i>
37	<i>plaukai</i>	<i>mati</i>	<i>moti</i>	76	<i>miegoti</i>	<i>gulēt</i>	<i>gulēt</i>
38	<i>ranka</i>	<i>roka</i>	<i>rūka</i>	77	<i>mažas</i>	<i>mazs</i>	<i>mozs</i>
39	<i>galva</i>	<i>galva</i>	<i>golva</i>	78	<i>dūmai</i>	<i>dūmi</i>	<i>dyumi</i>
40	<i>girdėti</i>	<i>dzirdēt</i>	<i>dzierdēt</i>	79	<i>stovėti</i>	<i>stāvēt</i>	<i>stuovēt</i>
41	<i>širdis</i>	<i>sirds</i>	<i>sirds</i>	80	<i>žvaigždė</i>	<i>zvaigzne</i>	<i>zvaigzne</i>
42	<i>ragas</i>	<i>rags</i>	<i>rogs</i>	81	<i>akmuo</i>	<i>akmens</i>	<i>akmiņš</i>
43	<i>aš</i>	<i>es</i>	<i>es</i>	82	<i>saulė</i>	<i>saule</i>	<i>saule</i>
44	<i>užmušti</i>	<i>nogalināt</i>	<i>nūsist</i>	83	<i>plaukti</i>	<i>peldēt</i>	<i>maut</i>
45	<i>kelis</i>	<i>celis</i>	<i>ceļš</i>	84	<i>uodega</i>	<i>aste</i>	<i>aste</i>
46	<i>žinoti</i>	<i>zināt</i>	<i>zynuot</i>	85	<i>tas</i>	<i>tas</i>	<i>tys</i>
47	<i>lapas</i>	<i>lapa</i>	<i>lopa</i>	86	<i>šitas</i>	<i>šis</i>	<i>itys</i>
48	<i>kepenys</i>	<i>aknas</i>	<i>okņys</i>	87	<i>tu</i>	<i>tu</i>	<i>tu</i>
49	<i>ilgas</i>	<i>garš</i>	<i>gars</i>	88	<i>liežuvis</i>	<i>mēle</i>	<i>mēle</i>
50	<i>utelė</i>	<i>uts</i>	<i>uts</i>	89	<i>dantis</i>	<i>zobs</i>	<i>zūbs</i>
51	<i>vyras</i>	<i>vīriētis</i>	<i>veirīts</i>	90	<i>medis</i>	<i>koks</i>	<i>kūks</i>
52	<i>daug</i>	<i>daudz</i>	<i>daudz</i>	91	<i>du</i>	<i>divi</i>	<i>div</i>
53	<i>mėsa</i>	<i>gaļa</i>	<i>gaļa</i>	92	<i>eiti</i>	<i>iet</i>	<i>īt</i>
54	<i>mėnulis</i>	<i>mēness</i>	<i>mieness</i>	93	<i>šiltas</i>	<i>silts</i>	<i>syļts</i>
55	<i>kalnas</i>	<i>kalns</i>	<i>kolns</i>	94	<i>vanduo</i>	<i>ūdens</i>	<i>iudiņš</i>
56	<i>burna</i>	<i>mute</i>	<i>mute</i>	95	<i>mes</i>	<i>mēs</i>	<i>mes</i>
57	<i>vardas</i>	<i>vārds</i>	<i>vuords</i>	96	<i>kas</i>	<i>kas</i>	<i>kas</i>
58	<i>kaklas</i>	<i>kakls</i>	<i>kokļys</i>	97	<i>kur</i>	<i>kur</i>	<i>kur</i>
59	<i>naujas</i>	<i>jauns</i>	<i>jauns</i>	98	<i>baltas</i>	<i>balts</i>	<i>bolts</i>
60	<i>naktis</i>	<i>nakts</i>	<i>nakts</i>	99	<i>moteris</i>	<i>sieviete</i>	<i>sīvīte</i>
61	<i>nosis</i>	<i>deguns</i>	<i>daguns</i>	100	<i>geltonas</i>	<i>dzeltens</i>	<i>dzaltons</i>

Par dažām atbilstmēm latgaliešu rakstu valodā var rasties domstarpības (*ceļš* vai *ceļagols*, *daguns* vai *nuoss*, tāpat *veirīts* vai *puiss*, *sīvīte* vai *buoba*), tabulā atspoguļotais lēmums ir relatīvs. Balstoties uz tabulas materiāliem, var redzēt, ka atšķirības starp latgaliešu literāro valodu un latviešu

literāro valodu veido 5 vārdu pāri: *solts* : *auksts*, *aīt* : *nākt*, *nūsist* : *nuogalināt*, *maut* : *peldēt*, *itys* : *šis*. Līdzīga attiecība ir raksturīga, piemēram, vācu un holandiešu valodai (95 % atbilstmju), drusku mazāka atšķirība vērojama starp dāņu un islandiešu valodu (96 % atbilstmju), drusku lielāka — starp norvēģu un islandiešu (94 % atbilstmju) (Бурлак, Старостин 2005: 142). Savukārt baltkrievu un ukraiņu valodu pēc vieniem avotiem raksturo 92 % atbilstmju (Čejka 1972: ielīme starp 48. un 49. lpp.), pēc citiem — 97 % (Старостин 1989: 17 = 2007a: 428).

S. Starostina saknes glotohronoloģija

Lai arī šī metode šķiet brīva no dažām klasiskās glotohronoloģijas problēmām (Старостин 1989: 17–18, 30 = 2007a: 429, 446), tā, diemžēl, vēl nav kļuvusi izplatīta (starp citu arī tāpēc, ka tā ir ļoti darbietilpīga un prasa augstu sastatāmo valodu izpētes līmeni), arī paša S. Starostina darbos tā nav pietiekoši sīki aprakstīta.

Metodes objektivitāti nodrošina empīriski pierādīts fakts, ka katrs teksts dod vienāda biežuma mantotu saknes morfēmu izlasi, resp., atlasot pēc kārtas 100 dažādu mantoto saknes morfēmu no jebkura teksta, tiek iegūts vienāda vai līdzīga biežuma morfēmu saraksts. Meklējot etimoloģiskās atbilstmes šīm morfēmām radniecīgās valodās, var noteikt radniecības pakāpi (un tālāk veikt arī valodu nošķiršanās datēšanas aprēķinus).

Mantotas saknes jēdziens, protams, ir atkarīgs no izvēlētā rekonstrukcijas dziļuma, jo tas, kas mūsdienu latviešu valodā ir mantots no baltu pirmvalodas, tajā var būt aizgūts no kādas toreizējo kaimiņu valodas, nevis mantots no indoeiropiešu pirmvalodas. Šo iespēju varētu ilustrēt, piemēram, sakne *al-* (*alus*), ja to tradicionāli uzskatītu par vienu no vecākajiem baltu valodu aizguvumiem no gotu valodas: tā nebūtu derīga baltu un ģermāņu vai tālāko indoeiropiešu valodu leksikostatistiskiem pētījumiem (jo ir aizgūta vienā no valodām tās patstāvīgas eksistēšanas laikā), bet varētu tikt izmantota latviešu un latgaliešu valodu sastatīšanai, jo ienākusi agrāk par šo abu kopīgās pirmvalodas sašķelšanos (sal. Бурлак, Старостин 2005: 150).

Jaunas saknes rodas ne tikai ar aizgūtiem vārdiem, bet arī resegmentācijas vai deetimoloģizācijas ceļā (piemēram, pie vecās saknes pieaugot kādai citai morfēmai, kas ar laiku zaudē savu patstāvīgumu, vai kādu fonētisko vai semantisko pārmaiņu dēļ zūdot sakaram starp diviem saknes variantiem). Teiksim, saknes *gal-* (*gals*), *galv-* (*galva*) un *dzēl-* (*dzelt*) ir dažādas mūsdienu latviešu valodas skatījumā, bet indoeiropiešu pirmvalodas skatījumā etimologi šeit rekonstruē kopīgu sakni **g^uol-/*g^uel-* (Karulis 1992 I: 247, 283–284).

Neraugoties uz šiem apstākļiem, jautājums, kuras saknes uzskatīt par vienādām un kuras par dažādām (tātad jautājums par rekonstrukcijas dziļumu), aprēķinot radniecības pakāpi, nav izšķirošs tāpēc, ka atlasāmo mantoto morfēmu biežums nav atkarīgs no teksta satura un stila. Piemēram, sastatot latviešu un lietuviešu valodu pēc pirmām tekstā sastaptām 100 dažādām mantotām saknēm, radniecības pakāpes indekss (kopīgo sakņu skaits) paliktu vienāds neatkarīgi no tā, vai mēs būtu atlasījuši saknes attiecībā uz indoeiropiešu pirmvalodu, resp. uzskatījuši *gals / galas* un *dzelt / gelti* par vienas saknes (ide. **g^uol- / *g^uel-*) vārdiem, vai attiecībā uz austrumbaltu pirmvalodu, resp., šķīruši šeit divas dažādas saknes: ļoti ticams, ka 100 atlasīto morfēmu starpā nemaz nebūtu saknes *dzelt- / gel-* tās retās sastopamības dēļ⁴, tātad tās eksistence valodā nemaz neietekmētu aprēķinus.

Tomēr rekonstrukcijas dziļums, šķiet, ietekmē morfēmu izlases reprezentativitāti: dziļā rekonstrukcijā (piemēram, līdz indoeiropiešu pirmvalodai) katras rekonstruētas saknes atvasinājumu loks ir pietiekoši liels, lai nodrošinātu izlases reprezentativitāti, bet nedziļā rekonstrukcijā (piemēram, līdz austrumbaltu pirmvalodai), kvalificējot no kopīga pirmavota cēlušās saknes par dažādām, katras saknes atvasinājumu skaits kļūst mazāks un sakņu izlases saite ar teksta saturu palielinās. Tāpēc nedziļajā rekonstrukcijā balstītos pētījumos nepieciešams veikt vairāku dažādu tekstu eksperimentālu, lai pēc to analīzes rezultātiem vēlāk aprēķinātu vidējo rādītāju.

Tātad, saknes glotohronoloģija tiešām prasa daudzus „resursus“. Bez izsmeltošas informācijas par katra vārda etimoloģiju tā balstās vēl uz iespējas spriest, vai izvēlētajā rekonstrukcijas dziļumā mūsdienu valodas divas no kopīga pirmavota cēlušās saknes vēl uzskatāmas par vienu sakni vai jau par divām radniecīgām saknēm. Izvairīties no subjektīviem vērtējumiem šajā gadījumā ir vēl grūtāk nekā dzīvo valodu morfēmas pētījumos. Tāpēc šajā rakstā piedāvātie aprēķini uzskatāmi par ļoti prelimināriem, to mērķis ir drīzāk iepazīt problēmas, kas rodas šāda pētījuma laikā, nekā piedāvāt galīgos risinājumus un rezultātus.

Par latgaliešu literārās valodas teksta paraugu pēc prof. L. Leikumas ieteikuma tika izvēlēta Valentīnas Celeitānes proza, materiāls ekscerpēts no stāsta „Litaneja“ („Tāvu zemes kalendārs 1999“, Rēzekne, 1998 — 266., 268. lpp.). Savu aprēķinu piemēros S. Starostins ņem vērā visu vārdu (gan patstāvīgo, gan palīgvārdu) saknes (bet neskaita etimoloģiski saistītus

---

⁴ Šīs saknes ir tikai abstrakts piemērs, reālie valodu sakņu biežuma rādītāji ir grūti noskaidrojami (biežuma vārdnīcas, bez īpašiem pētījumiem, var tikt izmantotas tikai ļoti aptuvenai orientācijai).

ar tām priedēkļus un piedēkļus, piemēram, sakne *ap-* izlasē parādītos, ja tekstā tiktu sastapts prievārds *ap*, bet nevis vārds ar priedēkli *ap-*). Personvārdu saknes analīzē netiek iekļautas (Старостин 1989: 19 = 2007a: 431). Apstrādājot latgaliešu materiālu, raudzīts sekot S. Starostina atlasēs principiem.

Zemāk sniegtajā sarakstā 100 analīzei derīgo sakņu⁵ sniegtas to parādīšanās secībā tekstā (nācās apstrādāt 211 vārdus), dažādas saknes atdalītas ar semikolu, bet tās pašas saknes citi tekstā sastaptie varianti — ar komatu (pareizrakstība saskaņota ar mūsdienu normu):

¹*myus-u*, *mu-ms*; ²*sol-ā*; ³*na-bej-a*; ⁴*bārn-i*; ⁵*dzym-a*; ⁶*dīv-am*; ⁷*par*; ⁸*gūd-u*; ⁹*tyk-a*, *tic-eiba*; ¹⁰*eist-ynā*; ¹¹*nu*; ¹²*moz*; ¹³*klaus-eit*, *klus-ums*; ¹⁴*rad-eituoja*, *pa-ros-ti*; ¹⁵*tāv-a*; ¹⁶*ar*, *ar-ī*; ¹⁷*muot-i*; ¹⁸*k-ai*, *k-a*, *k-ū*, *k-otru*, *k-ur*; ¹⁹*muoc-ādams*; ²⁰*aug-uma*; ²¹*škad-ārns* (sal. *škedērns*, ME IV: 24); ²²*n-i*, *n-a*; ²³*vuord-a*; ²⁴*vac-uokim*; ²⁵*pret-im*; ²⁶*na-run-ova*; ²⁷*vys-od*; ²⁸*at-zyn-a*; ²⁹*taism-eiba*; ³⁰*tolk-uos*; ³¹*pi*; ³²*ol-s*; ³³*vair-uok*; ³⁴*cyt-im*; ³⁵*pa-saul-s*; ³⁶*ruod-ejuos*; ³⁷*škeib-uoks*; ³⁸*ļaud-s*; ³⁹*na-lob-uoki*; ⁴⁰*dāl-s*; ⁴¹*vēļ*; ⁴²*ar-t*; ⁴³*dorb-a*; ⁴⁴*dīn-uos*; ⁴⁵*t-ys*, *t-ai*; ⁴⁶*atsa-grīz-e*; ⁴⁷*vyng-uošonys*; ⁴⁸*sac-eitu*; ⁴⁹*iz-ej-is*; ⁵⁰*stuov-ūklī*; ⁵¹*vokor-ūs*; ⁵²*sāt-ā*; ⁵³*tai-pat*; ⁵⁴*vaļd-eja*; ⁵⁵*dīva-bail-eigs*; ⁵⁶*zam*; ⁵⁷*mīg-a*; ⁵⁸*saim-e*; ⁵⁹*skait-eja*; ⁶⁰*lyug-šonys*; ⁶¹*ceļ-a*; ⁶²*džism-is*; ⁶³*jaun-uos*; ⁶⁴*iz*; ⁶⁵*pruot-a*; ⁶⁶*olp-om* (sal. *elpa*); ⁶⁷*pasa-vēr-e*; ⁶⁸*j-uos*; ⁶⁹*skan-eigū*; ⁷⁰*bols-u*; ⁷¹*var-ēja*; ⁷²*dzierd-ēt*; ⁷³*po-golm-ā*; ⁷⁴*duorz-ā*; ⁷⁵*laik-ā*; ⁷⁶*snaud-uļova*; ⁷⁷*bet*; ⁷⁸*tu*; ⁷⁹*naaiz-miers-a*; ⁸⁰*gar-a*; ⁸¹*š-ūvokor*; ⁸²*nū-kaus-ēja*; ⁸³*pus-is*; ⁸⁴*at-dev-e*; ⁸⁵*pīc-u*; ⁸⁶*dieļ*; ⁸⁷*nū-sauk-damam*; ⁸⁸*piec*; ⁸⁹*kuort-ys*; ⁹⁰*it-ūreiz*; ⁹¹*skraid-eja*; ⁹²*pa*; ⁹³*golv-u*; ⁹⁴*na-nas-damys*; ⁹⁵*mol-ys*; ⁹⁶*jiut-ās*; ⁹⁷*strod-s*; ⁹⁸*pa-vasar-ī*; ⁹⁹*naat-buod-s*; ¹⁰⁰*lokst-a* (sal. *lēkt*).

Iegūtā izlase nav nevainojama, un tā sniedz materiālu tālākām pārdomām.

Var pilnveidot, piemēram, aizgūto vārdu traktējumu, precizējot to vecumu un pašus vecākos (kā ³²*ols*) iekļaujot izlasē un, otrādi, izslēdzot no tās saknes, kas ienākušas latgaliešu valodā no latviešu valodas (šāda varētu būt vārda ¹⁹*muocēt* sakne). Latviešu valodas ietekmi uz latgaliešu valodu normatīvo avotu trūkuma dēļ pagaidām ir grūti pilnībā novērtēt (vārda ¹⁰*voi* izplatīšana *ci* vietā var tikt skaidrota ar šādu ietekmi, kas būtu papildu arguments, kāpēc šis vārds ir izslēgts no izlases).

⁵ Kā aizgūtas netika skaitītas šīs saknes (22): ¹*litanej-a*; ²*na-kryšk-uonu*, *krist-eiti*, *kryst-a*; ³*katuol-u*; ⁴*vuic-eiti*; ⁵*bazneic-kung-a*; ⁷*puis-s*; ⁸*koč*; ⁹*voi*; ¹⁰*svātk-u*; ¹¹*reiz-ēs*; ¹²*buc-enis*; ¹³*a*; ¹⁴*vajadz-ātu*; ¹⁵*škol-uotuojs*; ¹⁶*svāt-ūs*; ¹⁷*tū-mār*; ¹⁸*gruomot-ā*; ¹⁹*puoter-u*; ²⁰*god-u*; ²¹*dūm-ys*; ²²*mīr-a*. Šīs saknes valodā ienāca dažādā laikā, dažas, varbūt, vēl pirms latviešu un latgaliešu pirmvalodas sašķelšanās, tomēr spriest par to ir grūti, tāpēc tās visas izlasē nav iekļautas.

Var diskutēt par atsevišķu sakņu radniecības pakāpi (vai uzskatīt vārdus ⁹*ticēt un tikt*, ¹³*klauseit un klusums* vai ¹⁸*ka, kai, kas, kotrs un kur* u. tml. par vienas saknes vārdiem attiecībā uz latgaliešu un latviešu kopīgo pirmvalodu⁶?).

Var apstrīdēt dažu vārdu etimoloģiju (sal. iekļauto izlasē ⁵²*sēta*, ko Endzelīns uzskatīja par aizguvumu (Karulis 1992 II: 175), un aizguvumu sarakstā ievietoto ¹⁷*svāts*, kura mantoto raksturu mēģināja pierādīt K. Karulis (1992 II: 336–338)).

Paturot prātā principu analizēt tikai literāro valodu vārdus (sk. 8. lpp.), var domāt, vai korekti ir iekļaut izlasē vārdu *škadārns*: avotu, lai spriestu par tā piederību latgaliešu literārajai valodai, nav, bet tā atbilsme latviešu valodā nav iekļauta literārās valodas vārdnīcās.

Uz tādām, kam trūkst atbilstmju latviešu literārajā valodā, varētu pretendēt saknes ⁶⁸*j-is*, ⁹⁰*it-ys*, ⁹⁹*at-buos-t* (< **bād-*). Visdrošāk par tādu, laikam, var uzskatīt sakni **bād-*, kas ir radniecīga latviešu vārdu *bads* (Braidaks 2006 (1966): 56–57) un, varbūt, arī *bēda* (Karulis 1992 I: 117–118) saknēm, bet tomēr latviešu un latgaliešu pirmvalodā droši vien jau bijusi atsevišķa — ar citu saknes vokālisma pakāpi un arī nozīmi. Vietniekvārda *jis* sakne latviešu literārajā valodā saglabājusies tikai citu morfēmu sastāvā: sakņu (*it, ja* u. c., sk. Karulis 1992 I: 346, 348–349 u. c.) vai afiksu — īpašības vārdu noteiktajās galotnēs; tātad šo sakni arī var uzskatīt par specifiski latgalisku. Vietniekvārdā *itys* vēsturiski arī saskatāma tikko minētā veca norādāmā vietniekvārda sakne, tomēr latviešu un latgaliešu pirmvalodā te, domājams, jau var runāt par patstāvīgu sakni **it-*; nav gan skaidrs, vai no tās saknes ir radies mūsdienu latviešu *it* (sal. Karulis 1992 I: 346 un Braidaks 2006 (1966): 72) — vai ir identisks otrais komponents?).

Tātad var prelimināri uzskatīt, ka latgaliešu literārā valoda atšķiras no latviešu literārās valodas ar 2 vai 3 saknēm: *buod-*, *j-* un *it-*, resp. valodu tuvību raksturo 97–98 % kopīgo sakņu.

Sekojoš S. Starostina paraugam, var ar to pašu metodi paanalizēt M. Svodeša 100 vārdu saraksta saknes. Kā aizguvums jāatmet vārds *cilvēks / cylvāks* un jāapvieno vienādas saknes vārdi *apaļš / opols* un *ola / ūla, kas un kur*. Daudzi citi vārdi, kas ir radniecīgi indoeiropiešu valodas perspektīvā, uzskatīti tomēr par dažādu sakņu vārdiem latviešu un latgaliešu pirmvalodas līmenī (latgaliešu *solts* un *silts / sylts, pilns / pylns* un latviešu *peldēt, zaļš / zaļš* un *dzeltens / dzaltons, galva / golva* un latviešu *nogalināt, celis / ceļš* un *kakls / koklys, kalns / kolns* un *ceļš / ceļš, redzēt*

⁶ Par pirmvalodas izpratni sal. 1. parindi.

un *rags / rogs, aste un akmens / akmiņš*); arī vārds *deguns / daguns* nav apvienots ar vārdu *tecēt* (ja arī tie būtu radniecīgi (Karulis 1992 I: 206–207), nav skaidrs, kurā laikā notika fonētiskie pārveidojumi, kas padarīja šīs saknes par dažādām mūsdienu valodā). Tādējādi no M. Svodeša saraksta iegūtas 97 latviešu un 97 latgaliešu saknes.

Spriest par kādas saknes neesamību latgaliešu literārajā valodā ir grūti normatīvo vārdnīcu trūkuma dēļ, tomēr par tādām laikam var uzskatīt vārdu *aukst-s* un *nāk-t* saknes, kas nenormētājā latgaliešu runā (*aukst-s, nuok-t*) kvalificējas par aizgūtām no latviešu valodas (95 kopīgas saknes no 97 ir 97,93 %). Savukārt latviešu literārajā valodā nav atrodams pietiekoši tuvu radu latgaliešu saknei *mau-* (*maut*) (sk. Braidaks 2006 (1966): 85–87, 156; Karulis 1992 I: 573–574), tātad, valodu tuvību raksturo 98,97 % kopīgu sakņu.

Tādējādi M. Svodeša 100 vārdu saraksta analīze dod latviešu un latgaliešu valodai rezultātus, kas atbilst rezultātiem, iegūtiem no V. Ceļiņānes teksta. Tomēr tie ir vēl ļoti nedroši gan maza apstrādāto tekstu apjoma, gan daudzu jautājumu par konkrēto sakņu vēsturi dēļ.

Lai salīdzinātu abu metodiku rezultātus, var pārrēķināt procentuāli izteikto valodu tuvību patstāvīgas attīstības laika ekvivalentā. Klasiskās glotohronoloģijas 95 % kopīgo vārdu ir ekvivalenti atšķirībai starp valodām, kas patstāvīgi attīstījušās ap 740 gadu ilgā laikā (Бурлак, Старостин 2005: 142), bet saknes glotohronoloģijas 98 % kopīgo sakņu, ir ekvivalenti atšķirībai starp valodu, kas izšķīrušās aptuveni pirms 680–770 gadiem, atkarībā no izvēlēta sakņu novecošanas koeficienta (Старостин 1989: 29–30 = Старостин 2007a: 145)⁷. Jāuzsver, ka attiecībā uz latviešu un latgaliešu valodu tas ir tikai laika *e k v i v a l e n t s*, nevis reāls patstāvīgas attīstības laiks, jo tika salīdzināti literārie, koptie, resp., zināmā mērā nebrīvi attīstījušies, valodu varianti.

Literatūra

- Braidaks 2006 (1966) — A. Braidaks. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari // A. Braidaks. Darbu izlase. 1. daļa. 2006. — 39.–238. lpp.
- Čejka 1972 — M. Čejka. Lexicostatistic Dating and Slavonic Languages: Some Tentative Results // Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Ročník XXI. Řada jazykovědná (A). Č. 20. Brno, 1972. — S. 39–52.

⁷ Par palīdzību noskaidrojot glotohronoloģijas matemātisko aparātu pateicos kolēģei Olgai Mitrofanovai.

- Girdenis, Mažiulis 1994 — A. Girdenis, V. Mažiulis. Baltų kalbų divergencinė chronologija // *Baltistica*, XXVII₍₂₎, 1994. — p. 4–12.
= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*. T. III. Vilnius, 2001. — p. 107–115.
- Karulis 1992 — K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Sēj. 1.–2. Rīga, 1992.
- ME — K. Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. Sēj. I–IV. Rīga, 1923–1932.
- Novotná, Blažek 2007 — P. Novotná, V. Blažek. Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages // *Baltistica*, XLII_(2, 3), 2007 — p. 185–210, 323–346.
- Swadesh 1952 — M. Swadesh. Lexicostatistic dating of prehistoric ethnic contacts // *Proceedings of the American Philosophical Society*, 96, 1952. — p. 452–463.
= Сводеш 1960a.
- Swadesh 1955 — M. Swadesh. Towards greater accuracy in lexicostatistic dating // *International Journal of American Linguistics*, 21, 1955. — p. 121–137. = Сводеш 1960b.
- Urbutis 1962 — V. Urbutis. Kaip senos lietuvių ir latvių kalbos // *Kalbotyra*, IV, 1962. — p. 381–386.
- Бурлак, Старостин 2005 — С. А. Бурлак, С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание. Москва, 2005.
- Поляков, Соловьёв 2006 — В. Н. Поляков, В. Д. Соловьёв. Компьютерные модели и методы в типологии и компаративистике. Казань, 2006.
- Сводеш 1960a — М. Сводеш. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов // *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. — с. 23–52. = Swadesh 1952.
- Сводеш 1960b — М. Сводеш. К вопросу о повышении точности в лексикостатистическом датировании // *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. — с. 53–87. = Swadesh 1955.
- Старостин 1989 — С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика // *Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока*. Москва, 1989. — с. 3–39. = Старостин 2007a.
- Старостин 2007a — С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика // С. А. Старостин. *Труды по языкознанию*. Москва, 2007. — с. 407–447.
- Старостин 2007b — С. А. Старостин. Определение устойчивости базисной лексики // С. А. Старостин. *Труды по языкознанию*. Москва, 2007. — с. 827–839.
- Старостин 2007c — С. А. Старостин. Computer-based simulation of the Glottochronological Process (Letter to M. Gell-Mann) // С. А. Старостин. *Труды по языкознанию*. Москва, 2007. — с. 854–861.

The Latgalian Literary Language in the Light of Lexicostatistics

The article provides preliminary results of applying the lexicostatistical glottochronology method to define the degree of similarity vs. difference between the Latgalian and Latvian literary languages. The classical glottochronology of Morris Swadesh shows 95 % common words (from the 100 word list) between Latgalian and

Latvian, which is close to the similarity between German and Dutch, Danish and Icelandic, Norwegian and Icelandic, Belarusian and Ukrainian. Calculations by the root glottochronology of Sergey Starostin show about 98 % of common roots in Latvian and Lithuanian. Recalculated in time equivalent, both results indicate the same difference, which is similar to that between languages with about 7 centuries of separate development.

АЛЕКСЕЙ ВИКТОРОВИЧ АНДРОНОВ
baltistica@gmail.com

Кафедра общего языкознания
Факультета филологии и искусств
Санкт-Петербургского
государственного университета
Университетская наб. 11
Санкт-Петербург, 199034, Россия